УДК 930.2:355.01«1812»

Особливості джерел особового походження учасників Вітчизняної війни 1812 р.

Казьмирчук М. Г.

Kazmyrchuk M. **Features of the Personal Origin's Sources of Participants at the Patriotic War 1812.** The article discusses the personal origin sources of participants the Patriotic War 1812 — unique historical sources that combine imprint of the period and personality. After all, they kept for posterity the experience of their ancestors in a historical being, and their awareness of themselves and their place in it. To the personal sources refer the memoirs, the diaries and the correspondence, which can be divided into several groups.
Keywords: the personal origin sources, the Patriotic War 1812, memoirs, diaries, correspondence.

Казьмирчук М. Г. **Особенности источников личного происхождения участников Отечественной войны 1812 г.** В статье рассматриваются источники личного происхождения участников Отечественной войны 1812 г. — уникальные исторические источники, в которых сочетается отпечаток эпохи и индивидуальности. Ведь именно в них хранится для потомков опыт участия предков в историческом бытии и их осознание себя и своего места в нем. К источникам личного происхождения относятся прежде воспоминания, дневники и переписка, которые можно разделить на несколько групп.
Ключевые слова: источники личного происхождения, Отечественная война 1812 г., мемуары, воспоминания, дневники, переписка.

© Казьмирчук М. Г., 2013

Казьмирчук М. Г. **Особливості джерел особового походження учасників Вітчизяної війни 1812 р.** У статті розглядаються джерела особового походження учасників Вітчизняної війни 1812 р. — унікальні історичні джерела, в яких поєднується відбиток епохи та індивідуальності. Адже саме у них зберігається для нащадків досвід участі предків у історичному бутті та їхнього усвідомлення себе та свого місця в ньому. До джерел особового походження належать насамперед мемуари, спогади, щоденники та листування, які можна розділити на кілька груп.
Ключові слова: джерела особового походження, Вітчизняна війна 1812 р., мемуари, спогади, щоденники, листування

Джерела особового походження учасників Вітчизняної війни 1812 р. – унікальні історичні джерела, в яких поєднується відбиток епохи та індивідуальності, презентуючи факти, що не знайшли відображення в офіційних документах конкретної історичної доби. Вони зберігають «дух часу», містячи емоційно-психологічний рівень учасника або свідка історичних подій. У них також фіксується самоідентифікація особи у минулому, її роль в історичному процесі, відображається суспільне життя того часу. Вивчення та залучення джерел особового походження та особових архівних фондів у загальний комплекс історичних джерел несе у собі серйозні переваги. Адже саме у них зберігається для нащадків досвід участі предків у історичному бутті та їхнього усвідомлення себе та свого місця в ньому. До джерел особового походження належать насамперед мемуари, спогади, щоденники та листування. Учасники таємних товариств, дворяни-офіцери, які набули після Вітчизняної війни 1812 р. антикріпосницькі та республіканські погляди, але не змогли їх втілити через нерішучість та неорганізованість, обумовлені історичними умовами, залишили численні записки, щоденники та спогади, які обґрунтовували їхні позиції, виправдовували або навпаки аргументували дії. Записки та мемуари вояків наполеонівської

армії відрізняються ідейною спрямованістю, метою та сюжетною лінією, що обумовлено також попередніми традиціями їхнього написання у Франції.

Тема вивчення джерел особового походження війни 1812 р. сучасниками залишається однією із найменш досліджених в історіографії, де головна увага приділяється воєнним та політичним темам. До розгляду джерел особового походження учасників війни та простого населення під час Вітчизняної війни 1812 р. зверталися Л. І. Агронов («Восприятие событий Отечественной войны 1812 г. российским простонародьем»), О. О. Смирнов («Олександр Іванович Кутайсов»), С. А. Малишкін («Воспоминания Калужского духовенства об отечественной войне 1812 г.») використовуючи мемуари та записи усних розповідей народу цього періоду і закликаючи до дослідження «побутової» історії [1, 4, 8]. Джерела особового походження учасників Вітчизняної війни 1812 р. використовувалися істориками переважно для підтвердження тієї або іншої думки, тому актуальним буде окреслення їх особливостей, бо вони написані учасниками тих подій, що дає змогу встановити їхнє місце у загальному комплексі історичних джерел.

У XIX ст. мемуаристика урізноманітнюється, чітко поділяючись за тематикою, структурою і соціальним статусом автора, висвітлюючи події державної, військової, суспільної, літературної сфер життя. Соціальний стан мемуариста у XIX ст. досить сильно відображається на його праці: від нього залежить коло тем, питань та зображуваних людей. У мемуарах цього періоду суб'єктивізм постає значно сильніше ніж у подорожніх записках XVIII ст.

Великий комплекс мемуаристики XIX ст. представлений мемуарами учасників Вітчизняної війни 1812 р. та таємних товариств, дворян-офіцерів, які мали антикріпосницькі та республіканські погляди. Втілити у життя зміни самодержавного ладу вони не змогли через нерішучість та неорганізованість, обумовлені історичними умовами, проте залишили численні

записки, щоденники та спогади. Їх можна поділити на тих, хто покаявся, виправдовувався перед нащадками, а також тих, хто навпаки обстоював позиції. З огляду на це про Вітчизняну війну 1812 р. автори подають мало відомостей. Так, М. І. Тургенєв у мемуарах «Россия и русские», детально описав становище в Європі перед війною, даючи зовсім трохи відомостей про війну 1812 р., зосередившись на закордонному поході російських військ та Віденському конгресі. Він описує враження від зустрічей з Наполеоном, розкриває привід початку війни, описує різницю між французькою та російською арміями. Невелика друга глава присвячена кампанії 1812 р., аналізується тактика відступу російської армії, показується розправа з відступниками та підкреслюється відсутність зрадників серед росіян, намагається розгадати таємницю пожежі в Москві. Опис та характеристика воєнних дій майже відсутні, окрім заключного переходу через Березіну, який подається тільки для того аби розповісти про докір російського імператора та його брата в «безладності рядів солдат» [7, с. 241-349].

Мемуари декабриста, свідка війни 1812 р. М. О. Бестужева (1791–1855) «Воспоминание о Рылееве» відрізняються його непримиренною щодо самодержавства позицією, він не розкаявся, як дехто із учасників повстання. М. Бестужев закінчив морський корпус і служив флотським офіцером. У 1812 р. він бажав прийняти участь у війні, але незважаючи на підтримку впливових друзів, морському офіцеру не дали прийняти участь в сухопутних кампаніях. У 1815 р. був в Голландії, а у 1821 р. плавав Середземним морем, бачив Іспанію в період повстання. Під час декабристського повстання вивів на Сенатську площу в Санкт-Петербурзі гвардійський екіпаж. Був засуджений до пожиттєвої каторги, заміненою на 13-річне заслання, а після цього залишений на поселенні у Сибіру, де й помер. Мемуарист намагався створити загальний образ декабриста і поета К. Ф. Рилєєва (1795–1826), і побудував спогади як художній твір, де присутні елементи драматизації та майже відсутня хронологія. Такий прийом

дозволив мемуаристу підкреслити саме літературний характер твору. Рилєєв уявляється надто чуттєвим, у нього з будь-якого приводу виступають сльози. У мемуарах подано романтичний образ революціонера, який відчуває невідворотну смерть, проте не слід забувати, що мемуари все ж містять і реальні дані про декабристів [5, с. 239].

Про війну 1812 р. залишив спогади близький друг Пестеля М. І. Лорер (1794–1873). Обсяг їхній невеликий, бо автор зосереджується влаштуванні на службу та згодом на діяльності декабристів. У 18 років М. І. Лорер став служити у дворянському полку, який знайшов характеристику на сторінках його спогадів. Полк складався із «різного зброду» людей, шляхти та бідних дворян, які не вміли читати та писати, але знали «маршировку, русистику, военную эволюцию». Дуже стисло він описує звістку про спалення Москви та його раннє призначення унтер-офіцером. Військові кампанії М. І. Лорер не описує у «Записках мого времени», а зупиняється на закордонному поході російської армії. Три місяці він пробув у Парижі, а згодом відправився у Варшаву [5, с. 315-324].

Контраст між поміщицькою Росією і країнами, в яких побували російські солдати під час закордонного походу в Західну Європу (1812–1814), висвітлюється у «Записках» декабриста І. Д. Якушкіна (1793–1857). Мемуарист здобув домашню освіту, навчався в Московському університеті, у 17 років вступив підпрапорщиком у Смоленський полк, де служив і під час походів 1812–1814 рр., а 1818 р. вийшов у відставку в чині капітана. У 1826 р. був арештований за участь у таємному товаристві та покараний 20-ма роками каторги. Згодом був поселений у Ялуторовську. 1850 р. переїхав до Москви на лікування, де й помер. У мемуарах описує зародження бажань змін і виникнення таємних товариств, розповідає про своє життя в селі після відставки, змальовує становище кріпаків. Пише про свої спроби звільнити селян з житлом, але без землі. Описує свою активну діяльність у відродженому таємному товаристві

1821 р., про допити Миколи І й про свою відмову свідчити проти декабристів, а також про роки ув'язнення [5, с. 387]. Цінними є записки О. В. Поджіо (1798–1873) як розмірковування про західні впливи закордонного походу російської армії. Батько О. Поджіо мав маєтки в Італії, а згодом прийняв участь у розбудові Одеси [5, с. 352].

У XIX ст. військові мемуаристи широко використовували документальний матеріал. Зокрема, автор «Записок», учасник Другої Турецької війни, війни з Персією та Францією (1806–1807, 1812–1813) граф Л. Л. Беннігсен (1745–1826). У його спогадах використані накази, листування, листи Олександра І, прусського короля тощо. Він народився у стародавній родині барона у Ганновері, його сучасники відмічали сухість та холоднокровність цього вояки. Генерал Л. Беннінгсен провів при російській армії два місяця без призначення і мав час спокійно проаналізувати стан армії, він докоряв фельдмаршалу Барклаю-де-Толлі у нерішучості та за непопулярну тактику відступу, не схвалював він і деякі рішення наступного фельдмаршала Кутузова, докоряючи йому в пасивності. Під Тарутиним Л. Беннінгсен командував трьома корпусами і отримав перемогу [5, с. 19].

Широко представлені у XIX ст. записки та мемуари французів. Серед них мемуаристи 1812 р., вояки наполеонівської армії. Зокрема це спогади уродженця Гієні, французького генерала, ад'ютанта Наполеона графа Ф. де Сегюра (1780–1873). Його дід був військовим міністром за Людовіка XV, а батько – послом у Росії за Катерини II. Під час Великої Французької революції Сегюри втратили всі багатства, тому він заробляв на життя складаючи водевілі для газет, а у 30 років став бригадним генералом французької армії, приклоняючись перед Наполеоном, ідеалізуючи його армію. Пізніше, у 1814 р., коли у Франції буде реставровано монархію, Сегюр перейде на королівську службу, а пізніше зосередиться на літературній та науковій діяльності. Тоді ж він почне писати свої спогади «L'Histoire de Napoleon et de la Grande Armee pendant L'annee 1812» («Історія Наполеона та

Великої армії у 1812 р.»), опубліковані 1824 р. У спогадах Сегюр обстоював думку, що виграли битву під Бородіно французи, звинувачував графа Ф. В. Растопчина, головнокомандувача обороною Москви, у пожежі, яка відбулася в місті, писав про партизанську війну, героїзм та мужність французьких солдат. Мемуари Сегюра написані у романтичному стилі. Його двотомна праця мала великий успіх, розійшлася масовим тиражем. Наполеон створив теорію про Францію як прибічницю миру та порядку у війні 1812 р.

«Листи про війну в Росії 1812 р.» генерала-оберпровіантмейстера армії Наполеона віконта Л. де П'юїбюска (1792–1841) висвітлюють проблеми тилу, негативного ставлення до походу в Росію. Цю тему продовжують «Записки офіцера армії Наполеона» Христофора-Людвіга фон Ієліна (1787–1861), сина священика, офіцера Вюртемберзького полку, який брав участь у поході Наполеона проти Росії. Він розповідає про відступ наполеонівських військ, голод, мародерство. Один раз автор навіть викрав чашку кави, яку готували для імператора.

У XIX ст. листування відігравало особливе значення, адже листи допомагали не лише особистому спілкуванню, а й слугували засобом ознайомлення з тогочасним суспільним життям, що замінювало якоюсь мірою регулярну пресу. Особливо важливим засобом комунікації листування слугувало в час війни. Воно характеризується заданістю основного змісту, наявністю стандартних епістолярних елементів (компонентів), що передбачає відповідну реакцію. До основних характеристик ділового листування відноситься професійно-виробнича специфічність, ефективність, багатовекторність тематики, особистісну орієнтованість, наявність загальних знань респондентів, діалогічність. Ділові відносини визначали тематику листа, а соціальне та майнове становище респондентів відображалося на мовній стилістиці.

Листування XIX ст. також цінне як джерело історії суспільної думки і настроїв, політичних подій і воєнної історії. Проте листи

з такою інформацією більш за все вимагають критичного підходу, адже при цьому респонденти враховували можливість стороннього читача. Велике листування за 1812–1815 рр. залишилося в архівах генералів та державних чиновників царської Росії, зокрема генерала, державного діяча О. Д. Балашова (1770–1837), генерала, князя П. І. Багратіона (1769–1812), генерал-фельдмаршала М. Барклая-де-Толлі (1761–1818), генерал-губернатора Москви В. Ф. Ростопчина (1733–1802), державного та військового діяча О. А. Аракчєєва (1769–1834). Так, листи О. Д. Балашова повідомляють про переговори, які він вів за дорученням царя з Наполеоном у Вільно. Листи Багратіона висвітлюють його боротьбу з Барклаєм-де-Толлі за керівництво російською армією та його тактикою відступу. Цілий ряд відомостей у листах воєнних діячів про бої, наслідки пожежі в Москві 1812 р. тощо [6, с. 153, 207, 210, 302, 418].

Отже, джерела особового походження учасників війни 1812 р. відрізняються різноманітністю, але у всіх присутнє бажання авторів відстояти власні переконання, пояснити вчинки та дати оцінку подіям, свідками, а часто учасниками, яких вони були. Мемуари майбутніх декабристів в переважній більшості позбавлені опису воєнних сцен, подаючи оточуючі настрої в народі та найближчому оточенні. Майбутні декабристи з особливою увагою відносилися до Вітчизняної війни 1812 р., яка вплинула на становлення патріотичного світогляду. Вони не залишили ґрунтовного опису ходу війни, проте у їхніх мемуарах та листах присутні спогади про її вплив на становлення їх як патріотів й поборників свободи. Перспективними є дослідження інших видів джерел особового походження учасників Вітчизняної війни 1812 р. Слід звернути увагу на вивченні ними не тільки воєнної історії того часу. Незайвим буде дослідження сприйняття суспільствами різних країн та окремих її учасників Вітчизняної війни, вплив війни на селян та мешканців міст, порівнюючи із сприйняттям цих подій дворянськими колами.

Примітки

1. *Агронов Л. И.* Восприятие событий Отечественной войны 1812 г. российским простонародьем [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/Library/Agronov1/index.html. Доступ – 10. 11. 2006.
2. *Бескровный Л. Г.* Отечественная война 1812 г. / Л. Г. Бескровный. – М., 1962.
3. *Бестужев Н. А.* Сочинения и письма / Издание подготовлено С. Ф. Ковалем. – Иркутск, 2003.
4. *Малышкин С. А.* Воспоминания Калужского духовенства об Отечественной войне 1812 года (по материалам А. И. Михайловского-Данилевского) [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/Library/Mmnk/2002_19.html. Доступ – 06. 08. 2002.
5. *Мемуары* декабристов / Сост., вступ. ст. и ком. А. С. Немзера. – М., 1988.
6. *Поход* русской армии против Наполеона в 1813 г. и освобождение Германии: Сб. док. / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М., 1964.
7. *Русские* мемуары. Избранные страницы. 1880–1825 гг. / Сост., вступ. ст. и прим. И. И. Подольской; Биогр. очерки В. В. Кунина и И. И. Подольской. – М., 1989.
8. *Смирнов А. А.* Александр Иванович Кутайсов [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/Library/Smirnov/index.html. Доступ – 23.12.2002.